

KODANLIKU EESTI MAJANDUSLIK JA POLIITILINE ALLUTAMINE HITLERLIKULE SAKSAMAALE (1935—1938)

M. PESTI,

ajalooteaduste kandidaat

Pärast Inglise-Saksa mereväe-kokkuleppe sõlmimist 1935. aastal alustas fašistlik Saksamaa kohe laiaulatuslikku majanduslikku ekspansiooni Eestis. Nüüd ei piirdunud Saksa ekspansioon enam kaubandusega nagu varem, vaid laienes ka kapitali väljaveo alale.

1935. aasta augustis külastas Eestit hitlerliku välisministeeriumi kõrgem ametnik Leibbrandt, et rajada teed saksa monopolide uutele kapitalimahutustele Eestis¹. Tema sõit oli edukas: järgnevatel kuudel algas saksa kapitali intensiivne juurdevool Eesti tööstusse. Saksa kontsernid püüdsid eelkõige haarata Eesti tööstuse neid harusid, mis tootsid strateegilisi tooraineid ja sõjamaterjale. Nii alustati juba 1935. aasta suvel põlevkivitööstuse ettevõtte «Eesti Kiviõli» laiendamist ja rekonstrueerimist. Selleks otstarbeks assigneerisid sakslased kohe 2 miljonit riigimarka. Põlevkiviõli tootmist selles ettevõttes kavatseti suurendada 27 000 tonnilt 70 000 tonnile, mis Eesti majandusministeeriumi andmeil moodustas peaaegu 4 protsenti Saksa sõjamasina koguvajadusest². Ajakirja «Konjunktuur» andmeil läks 1935. aastal kogu Eesti põlevkivisaaduste ekspordist 63 protsenti Saksamaale³. Samal aastal sõlmitud salajase erikokkuleppe põhjal kohustus Eesti järgmistel aastatel Saksamaale müüma peaaegu kogu eksporditava bensiini⁴.

Mõned inglise ajalehed tõstsid vana harjumuse järgi kära saksa kapitali laialdase ekspansiooni pärast senises Inglise monopolide pärisvalduses — Eestis. Eesti majandusminister Selter palus välisministeeriumi samme astuda nende inglise ringkondade rahustamiseks ning teatada Foreign Office'is, et tema, Selter, aitaks meeleldi kaasa inglise kapitali ulatuslikumale mahutamisele Eesti põlevkivitööstusse. Sellele lahkele ettepanekule saabus üpris iseloomulik vastus. Briti välisministeeriumi Põhjamaa osakonna juhataja Collier — seesama, kes alles 1933. aasta sügisel teatas, et «Saksa majanduslik lähenemine Balti riikidele... ei ole Britile

¹ Vt. Berliinis asuva Eesti saadiku kiri Eesti välisministeeriumile 4. detsembrist 1935. ENSV ORKA, fond 957, nimistu 14, toimik 10, leht 105.

² Vt. Eesti majandusministri kiri välisministriale, dateeritud «november 1935. a.a». ENSV ORKA, f. 957, nim. 14, toim. 54, l. 18.

³ Ajakiri «Konjunktuur» 1935, nr. 11, lk. 726

⁴ Vt. Eesti välisministri ringkiri kõikidele saadikutele 3. detsembrist 1935. ENSV ORKA, f. 957, nim. 14, toim. 181, l. 86.

vastuvõetav» — vastas nüüd Eesti saadikule, et «õli toomisest Eestist Inglismaale ei ole... Briti eriti huvitatud, kuna ta saab õli küllaldaselt neilt seltsidelt, kus Briti kapital juba praegu mängib teatavat osa»⁵. Saksa majandusliku «lähenemise» ohtudest ei lausunud Collier sõnakestki, kuigi nüüd toimus see «lähenemine» hoopis kartustäratavas mastaabis kui kahe aasta eest.

Briti diplomaatia säärane ükskõikne suhtumine Saksa majandusliku ekspansiooni ilmsetesse tunnustesse pärast 1935. aasta kevadel ja suvel teoks saanud Inglise-Saksa kokkulepet kinnitab meie järeldust, et selles kokkuleppes oli muu hulgas ette nähtud mitte üksnes Balti mere, vaid ka tema idaranniku üleminek Suurbritannia mõjusfäärist hitlerliku Saksamaa mõjusfääri⁶.

Inglise monopolide hoidumine suurematest kapitalimahutustest Eestis, alates 1935. aastast, lõi siin Saksa kontsernidele vägagi soodsad tingimused: nad olid peaaegu monopolisti seisundis. Samal ajal vajasid Eesti valitsevad ringkonnad hädasti uut väliskapitali. Aastail 1929—1933 aset leidnud raske majanduskriisi tagajärjel kitsenesid paljude Eesti tööstusloodete turud ning laienesid «hinnakäärid» import- ja eksporthindade vahel. Kujunenud raskest olukorrast püüdis Eesti valitsus välja pääseda tööliklassi ja töötava talurahva ekspluateerimise tugevdamise ning maa looduslike ressursside intensiivsema kasutamise teel. Selleks aga oli vaja tunduvalt väliskapitali mahutusi.

Saksa monopolid olid meelsasti nõus eksportima oma kapitale Eestisse, kuid vastavalt hitlerliku Saksamaa suunale, sõja ettevalmistamisele, olid nad valmis investeerimisteks vaid nendes tööstusharudes, mis võisid Saksa sõjamajandust varustada toorainetega ja poolfabrikaatidega, s. o. nad olid nõus oma kapitale mahutama Eesti põlevkivi- ja tselluloositööstusse. Kasutades oma tegelikku monopolisti seisundit Eesti kapitaliturul ja Eesti majanduslikku nõrkust, nõudsid saksa monopolistid peale selle endale erilisi soodustusi. Vaatamata nende tingimuste orjastavale iseloomule nõustus Eesti valitsus tegema igasuguseid järeleandmisi, et ainult tagada näilist «majanduslikku tõusu» poolfabrikaatide — põlevkiviõli, tselluloosi ja teiste strateegiliste toorainete tootmise ja väljaveo kasvu arvel.

Saksa kapitalistid nõudsid kõigepealt — ning Eesti valitsejad tulid neile selles vastu —, et saksa kapitalile kuuluvates ettevõtetes ei rakendataks mingisuguseidki töökaitse norme. Ning teepoolest ei leidnud isegi Eesti puudulik töökaitse-seadusandlus tegelikult rakendamist põlevkivibasseini saksa ettevõtetes. Töötingimused nendes ettevõtetes olid niivõrd kohutavad, et sellest tegid juttu isegi reaktioonilise riigivolikogu liikmed. «Täie jõulisel töölistel invaliidistuvad seal 10 aasta jooksul,» nurises üks riigivolikogu liikmeist, rääkides põlevkivitööstuse ettevõttest «Eesti Kiviõli». «Seal on praegu nagu koloniaaltööstus...»⁷. Eesti «töökaitseinspektoritel» polnud sellega aga midagi tegemist.

Edasi nõudsid sakslased oma põlevkivitootmise ja -töötlemise ettevõtete tegelikku vabastamist Eesti riigimaksudest — ning ka see nõudmine rahuldati. Sel eesmärgil muudeti kontsernile «I. G. Farbenindustrie» kuuluv peamine saksa ettevõtte põlevkivibasseinis näiliselt eesti «rahvuslikuks» ettevõtteks nimega «Eesti Kiviõli». Kõigi väliste tunnuste järgi oli see iseseisev firma. «Eesti Kiviõli» kuulus «I. G. Farbenindustrie» maskeeritud ette-

⁵ Londonis asuva Eesti saadiku kiri Eesti välisministeeriumile (november 1935). ENSV ORKA, f. 957, nim. 14, toim. 54, l. 19.

⁶ Vt. M. Pesti, Inglise-Saksa imperialistlikust kokkuleppest Balti mere ja Baltimaade küsimuses (1935. a.), Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 1955, nr. 1, lk. 3 jj.

⁷ Riigivolikogu majanduskomisjoni ning välis- ja riigikaitsekomisjoni ühise istungi stenogramm 9. novembrist 1938. ENSV ORKA, f. 84, nim. 1, toim. 924, l. 8.

võtete kategooriasse, milledest oma raamatus⁸ jutustab ameerika majandusteadlane R. Sasuly, kes on üksikasjaliselt uurinud selle saksa kontserni tegevust.

Samal eesmärgil — et vabastada saksa kapital Eesti riigimaksudest — anti tema ettevõtetele õigus seadmete täielikuks amortiseerimiseks viie (!) aasta jooksul, olgugi et tegelikult ei ületanud põlevkivitööstuse seadmete kulumine 5—6% aastas. Seega tekitati ülisuured fiktiivsed amortisatsioonikulud, kasumid viidi miinimumini ning ettevõtete omanikud — saksa monopolistid — pääsesid suurte summade maksmisest Eesti riigile maksude näol. Selle kohta esitati valitsusele küsimus ühes riigivolikogu komisjonis. Majandusminister L. Sepa vastus illustreerib kujukalt neid koloniaalse valitsemise suhteid, mis olid kujunenud Eesti põlevkivitööstuses. Minister teatas, et «meil tuli» nõustuda säärase lühikese amortisatsiooniajaga seetõttu, et... just niisama pika tähtajaga on hiljuti sõlmitud leping Saksa-maale toorõli müümise kohta⁹.

Veelgi tähtsam oli asjaolu, et peale põlevkivitööstuse suurima ettevõtte «Eesti Kiviõli» enda kätte haaramise allutas saksa sõjakontsern «I. G. Farbenindustrie» endale tegelikult ka Eesti riikliku põlevkivitootmise ja -töötlemise ettevõtte, mis oli põlevkivibasseini ettevõtete hulgas suuruselt teine. Varsti pärast seda kui «I. G. Farbenindustrie» oli 1935. aasta sügisel sõlminud «Eesti Kiviõliga» kokkuleppe «tehnilise abi andmise kohta»¹⁰, alustas Eesti riiklik põlevkivitööstus oma tehaste ja kaevanduste laiendamist, kusjuures sama «I. G. Farbenindustrie» osutas ka temale vahendajana «teeneid» seadmete saamisel Saksamaalt. Peagi selgus, et riikliku ettevõtte edasise laiendamise ja täiustamise võimalused olenesid täielikult sakslastest. Hiljem sattus Eesti riiklik põlevkivitööstuse ettevõtte saksa kontsernist sõltuvusse ka toodete müügi alal. Tegelikult kujunesid sakslaste «Eesti Kiviõli» ja Eesti riigi põlevkivitööstuse vahel välja kartellisuhted, milles otsustav sõna arusaadavalt oli sakslastel kui võrratult tugevamal poolel. Ka selles küsimuses leiavad kinnitust eelnimetatud R. Sasuly sõnad, kes kirjutab: «... I. G. kudas väsimatult kartellisidemetete ämblikuvõrku, mis lõpuks kattis peaaegu kogu maailma. Peaaegu kõigil juhtudel kujunes I. G. valitsevaks liikmeks selles kartellis, millesse ta astus»¹¹.

Sel teel allutati põhiline osa Eesti põlevkivitööstusest saksa kontsernide kontrollile. Kapitalimahutused nendes põlevkivitööstuse ettevõtetes, kus sakslastel oli domineeriv mõju, ületasid juba 1937. aasta algul 24 miljonit krooni, samal ajal kui kõigi teiste põlevkivibasseini tööstuste investeeritud kokku moodustasid kõigest 6,5 miljonit krooni¹².

1938. aasta algul oli saksa kontsernidele kuuluvatesse või neile tunduval määral allutatud ettevõtetesse koondatud mitte ainult suurem osa põlevkivi kaevandamisest, vaid ka 78 protsenti peamise põlevkivisaaduse — toorõli tootmisest¹³. Ainuüksi aktsiaselts «Eesti Kiviõli» tootis 1937. aastal 60 000 tonni toorõli, mis moodustas rohkem kui poole kogutoodangust Eestis. Kahel järgneval aastal kasvas toorõli tootmine peamiselt «Eesti Kiviõli» ettevõtte laiendamise tõttu.

Saksa kapitali võimu alla sattunud põlevkivitööstuse toodang läks pea-

⁸ Р. Сэсюли, «И. Г. Фарбениндустри». Гос. издательство иностранной литературы, М., 1948, стр. 116—118.

⁹ ENSV ORKA, f. 84, nim. 1, toim. 924, lehed 8—9.

¹⁰ «Правда» № 197 от 19 июля 1936 г.

¹¹ Р. Сэсюли, «И. Г. Фарбениндустри», стр. 112.

¹² Arvestus on tehtud andmete põhjal, mis on avaldatud ajakirjas «Konjunktuur» 1937, nr. 3/4, lk. 201—202.

¹³ Arvestus on tehtud andmete põhjal, mis on avaldatud ajalehes «The Baltic Times» No. 5, Febr. 26, 1938.

miselt hitlerliku sõjamasina vajaduste katteks. Kodanliku statistika poolt avaldatud katkendlikud andmed põlevkivisaaduste väljaveo kohta üksikutesse maadesse näitavad Saksamaale suunatud ekspordi pidevat kasvu. Nii saadeti eksporditavast toorolist Saksamaale 1935. aastal üle 63%, 1937. aasta esimesel poolel üle 78%, 1938. aasta 7 esimese kuu jooksul 82%, 1939. aasta sama perioodi kestel aga juba 88%¹⁴.

Samadel aastatel suurenes järsult ka teise sõjatööstuses toorainena kasutatava poolfabrikaadi — tselluloosi — tootmine ja eksport. Eesti tselluloositööstuses valitses juba varemgi saksa kapital. Nüüd laiendati Tallinnas «Põhja Paberi ja Puupapi Vabrikut» — üht sakslaste suurimat ettevõtet Eestis — ning ehitati riiklike ressurssidega ja sakslaste «tehnilise abiga» Kehrasse uus tselluloositehas, mis kohe sattus sakslaste kontrolli alla¹⁵. Alates 1938. aasta keskpaigast varustas see Eesti riiklik ettevõtte Saksamaad sulfaattselluloosiga.

Samal ajal kui sõjatööstuse tarbeks minevate poolfabrikaatide — põlevkivisaaduste ja tselluloosi — väljavedu järsult tõusis, langes rahuaja tarbeid rahuldavate Eesti tööstusharude (tekstiilitööstuse, puidutööstuse jt.) toodangu eksportunduvalt, mis oli tingitud 1937/38. aastal alanud uuest majanduskriisist. Eesti Panga andmeil vähenes puuvillaste ja linaste kangaste ning mitmesuguste ketruseliikide väljavedu 1938. aastal 16—20% võrra¹⁶. Põlevkivisaaduste ja tselluloosi väljaveo tunduvalt suurenemisele vaatamata vähenes tööstussaaduste kogueksport 1938. aasta esimese 7 kuu jooksul 1937. aasta sama perioodiga võrreldes 2% võrra¹⁷.

Strateegilise tooraine kaks liiki — tselluloos ja põlevkiviõli — võistles neil aastail esikoha pärast Eesti tööstuslikus ekspordis. Kuid 1939. aasta algul ületas põlevkiviõli väljavedu tselluloosi väljaveo ja jäi kindlalt esikohale (rahalisel väljenduses). See toimus vaatamata sellele, et ka tsellulooni eksport suuresti kasvas: 7,9 miljonilt kroonilt 1937. aastal 9,6 miljonil kroonil 1938. aastal¹⁸.

1937. aastal astus kapitalistlik maailm uue majanduskriisi ajajärku. Selle kriisi üheks iseärasuseks oli asjaolu, et agressiivsetel riikidel, eelkõige Saksamaal, läks korda kriisi saabumist edasi lükata oma majanduse üleviimisega sõjamajanduse rööbastele. Nagu nähtub ülaltoodud andmetest, pidurdati ka Eestis uue kriisi saabumist tootmise palavikulise laiendamisega nendes tööstusharudes, mis olid tooraine allikaks hitlerliku Saksamaa sõjatööstusele. Kriisi edasilükkamine saavutati Eesti majanduse allutamiseega hitlerlikule sõjamajandusele, sellega, et oli juba alanud Eesti järkjärguline muutumine Hitleri sõjamasina ripatsiks.

Säärane «hind» asetask mõistagi ka kogu kodanliku Eesti poliitika otse-esse sõltuvusse Saksa fašismi agressiivsest poliitikast, millega lõppkokkuvõttes loodi surmaoht eesti rahva olemasolule üldse. Kuid kodanluse liidritel polnud sellega asja. Neid huvitas vaid võimalus suurendada oma kasumeid Saksa sõjakontsernide osanikena ja säilitada ning kindlustada hitlerlaste abiga oma võimu eesti rahva üle — Pätsi-Laidoneri fašistlikku diktatuuri.

Eesti loodusvarade kiskjalik kasutamine Saksa sõjakontsernide poolt tõi endaga kaasa edasisi ebasoodsaid muudatusi tööstuse toodangu struktuuris ja maa väliskaubanduses. Valmistoodete osatähtsus Eesti tööstuslikus ekspordis vähenes pidevalt, sama produktsiooni osatähtsus impordis aga suurenes, kusjuures toormaterjali ja poolfabrikaatide import vähe-

¹⁴ «Konjunktuur» 1935, nr. 11, lk. 726; 1937, nr. 9, lk. 603; 1938, nr. 8/9, lk. 454—455; 1939, nr. 8/9, lk. 428.

¹⁵ «Eesti Bolševik» 1946, nr. 5, lk. 319.

¹⁶ *Estonian Economic Year-Book for 1938*, Tallinn 1939, p. 51.

¹⁷ «Konjunktuur» 1938, nr. 8/9, lk. 456—457.

¹⁸ *Estonian Economic Year-Book for 1938*, p. 51.

nes¹⁹. Iseloomulik on näiteks see, et tselluloosi ja teiste paberitööstuse tooraine liikide väljaveo järsu suurenemise kõrval vähenes valmispaberi eksport aastail 1930—1939 peaaegu kolm korda²⁰. Vähenes ka tööstuskaupade osatähtsus üldises ekspordis²¹, olgugi et seda vähenemist pidurdas tööstuslikult toodetava strateegilise toormaterjali väljaveo järsk suuremine.

Seega andsid Eesti minek hitlerliku Saksamaa mõjusfääri ja saksa monopolistliku kapitali kiire investeerimine Eesti tööstusse uue tõuke Eesti tööstuse muutmiseks koloniaalset tüüpi tööstuseks, ühe imperialistliku riigi sõjamajanduse ripatsiks.

Haarates enda kätte valitsemise Eesti tööstuse kõige tähtsamas harus — põlevkivitööstuses —, säilitas saksa kapital mõistagi oma endised tugevad positsioonid reas teistes tähtsates tööstusharudes. Saksa ja balti-saksa kapitalile kuulusid niisugused suured tehased ja vabrikud, nagu Kreenholmi Manufaktuur ja Balti Manufaktuur (mis ühendati a/s. «Kreenbaltiks»), «Põhja Paberi- ja Puupapivabrik», masinaehitustehas «Franz Krull», paberivabrik «Kohila», vineeri- ja mööblivabrik «A. M. Luther», tsemendivabrik «Port-Kunda», kummitööstus «Põhjala» jt. Saksa kapital arendas Scheeli panga vahendusel aktiivset «koostööd» ka eesti rahvusliku kapitaliga ning põimus viimasega küllaltki olulisel määral (näit. suurima firmaga «J. Puhk ja Pojad», mis varem oli tihedalt seotud inglise kapitaliga).

«Eesti Rahvuslaste Klubi» häälekandjas avaldatud andmete järgi kuulus 1938/39. aastal 150 suuremast Eesti tööstusettevõttest sakslastele 27, tööliste koguarvuga 10 320; eestlaste valduses oli 73 tööstusettevõtet, milles töötas kokku kõigest 8513 töölist²².

Veelgi suuremal määral oli saksa kapitalile allutatud Eesti väliskaubandus, eriti importkaubandus. Sama ajakirja sõnade järgi oli 4/5 esindusfirmadest välismaalaste käes, «sellest lõviosa sakslaste käes»²³.

Eesti tööstuse ja kaubanduse kasvav sõltuvus saksa kapitalist kajastub ka Eesti ettevõtete välisvõlgnevuse näitajates. Nende näitajate üldise lakamatu kasvu juures kasvas Eesti firmade võlgnevus Saksamaale tunduvalt kiiremini ja 1938. aasta alguseks ületas võlgnevuse Inglismaale.

Saksamaa peamiseks rahanduslikuks agentuuriks Eestis oli pangamaja «K. Scheel & Ko.», mis 30-ndate aastate keskpaigast alates arendas tormilist aktiivsust mitte üksnes finantsökonoomilisel alal, vaid taotles ka ilmseid poliitilisi eesmärke.

Scheeli pank laiendas tunduvalt oma tegevust eriti pärast Hitleri võimuletulekut Saksamaal. Ta finantseeris mõlemat hitlerlaste agentuuri Eestis — niihästi «Balti vendlust» kui ka vapside organisatsiooni —, kuid andis samal ajal kõrgepalgalisi kohti ka Pätsi-Laidoneri kliki liidritele. Kujutades endast Berliini Mendelssohni panga filiaali, oli «K. Scheel & Ko.» tihedalt seotud ka suure Saksa pangaga «Dresdner Bank». Viimane arendas 30-ndatel aastatel koostööd Briti pangaga «Oversea's Bank Ltd.», kelle käes oli «Tartu Panga» aktsiate kontrollpakett. Seega olid Saksa ja Inglise imperialismi need eelpostid Eestis omavahel seotud, ning pole midagi imelikku selles, et nad suutsid põhiliselt kooskõlastada oma poliitikat Eestis ja teistes Balti riikides.

30-ndate aastate keskpaigaks oli Scheeli pank oma tegevust juba seda võrd laiendanud, et tema läbikäik moodustas umbes 20% Eesti riigieel-

¹⁹ *Estonian Economic Year-Book for 1938*, p. 103.

²⁰ *Ibidem*, p. 107.

²¹ *Ibidem*, p. 51.

²² Ajakiri «ERK» 1939, nr. 6, lk. 290—291.

²³ Sealsamas, lk. 291.

arvest²⁴. Kuid see oli alles kiire kasvu algus. Näiteks 1937. aastal kasvas panga läbikäik 1936. aastaga võrreldes 25% võrra²⁵. Panga põhikapital moodustas selleks ajaks ligemale ühe viiendiku kõigi Eesti pankade põhikapitalist. Eriti tähtsat osa etendas Scheeli pank hüpoteegikrediidi ja valuutaoperatsioonide alal. Scheeli hüpoteegilaenu moodustasid 1937. aastal 44,1% kõigist seda liiki operatsioonidest Eestis, tema tehingud valuutaturul moodustasid aga ligi 50% kõigi Eesti erapankade poolt sooritatud valuutatehinguid²⁶. Säärane ühe erapanga tegevusvälja ennenähtamatu laienemine väga tähtsal valuutaoperatsioonide alal ohustas tõsiselt Eesti Panga seisundit, nagu seda tunnistasid isegi riigivolikogu liikmed²⁷. Kõik saksa kapitali ettevõtted ja paljud eesti firmad olid rahanduslikult sõltuvad Scheelist või sakslaste «Tallinna Aktsiapangast», mille eesotsas seisis parun Stackelberg. Tänu oma laialdastele sidemetele Eesti valitsevates ringkondades hankis Scheeli pank saksa ettevõtetele suuri eesõigusi ja soodustusi impordilitsentside, uute ettevõtete avamise lubade saamise jt. aladel. Ta muutus mitte üksnes Saksa ekspansiooni majanduslikuks, vaid ka poliitiliseks staabiks Eestis.

Hitlerlaste üheks tähtsamaks majanduslik-poliitiliseks sammuks Eestis, milles Scheeli pank mängis silmapaistvat osa, oli sakslaste poolt teostatav maatükkide kokkuost Eestis, eriti nendes punktides, mis pakkusid huvi strateegilisest seisukohast. Seda kokkuostu arendati aastatel 1936—1939 õige laiaulatuslikult. 1939. aasta sügiseks oli sakslaste käes jällegi küllalt aukartustäratava suurusega maa-ala. Ainuüksi nende 1939. aasta sügisel Saksamaale ümber asunud sakslaste valduses, kes tegutsesid otseselt, ilma eestlastest vahendajateta, oli ümberasumise momendil 60 mõisat suurusega 100 kuni 650 hektarit²⁸. Enamikul juhtudel aga toimus maade kokkuost eestlastest vahendajate kaudu²⁹. Kõige meelsamini ostsid saksa kolonistid maid Aseri, Kunda, Tallinna ja Paldiski rajoonis³⁰, s. o. Soome lahe ranniku aladel, hõlpsasti kasutatavate sadamate, võimalike merebaaside ümbuskonnas.

Selle kampaania alguses, 1936. aastal, tegeles saksa kolonistidele maade kokkuostuks määratud subsiidiumide jaotamisega illegaalne hitlerlik agentuur «Balti vendlus», mille tegevus pärast 1934. aasta kohtuprotsessi ei lakanud. Neid subsiidiume andis siis SS-Reichsleitung³¹. Edaspidi aga, kui maade kokkuost võttis laiema ulatuse, jäid illegaalse organisatsiooni raamid kogu operatsiooni edukaks läbiviimiseks nähtavasti liiga kitsaks ning kokkuostu finantseerimisega hakkas tegelema Scheeli pank. Selle kampaania operatiivsemaks juhtimiseks asutas Scheel 1938. aastal koguni oma panga osakonna Sõmerpalus, kus võis märgata saksa agentide eriti intensiivset tegevust maade kokkuostu alal. Kokkuostjad maksid kruntide

²⁴ «Правда» № 98 от 8 апреля 1936 г. «Опорные пункты германского фашизма в Эстонии».

²⁵ «ERK» 1938, nr. 1, lk. 27.

²⁶ Sealsamas, lk. 27—28.

²⁷ Vt. Riigivolikogu väliskomisjoni ja riigikaitsekomisjoni ühise koosoleku protokoll 9. nov. 1938. ENSV ORKA, f. 84, nim. 1, toim. 924, l. 5.

²⁸ Vt. Ümberasunud sakslastele kuulunud suurte maavalduste nimestik. ENSV ORKA, f. 957, nim. 14, toim. 772, lehed 46—47.

²⁹ Vt. Riigivolikogu majanduskomisjoni koosoleku protokoll 8. nov. 1938. ENSV ORKA, f. 84, nim. 1, toim. 923, l. 14.

³⁰ См. «Правда» № 356 от 27 декабря 1936 г. «Форпосты германского фашизма в Эстонии».

³¹ Berliinis asuva Eesti saatkonna kiri Eesti välisministeeriumile 9. juulist 1936. ENSV ORKA, f. 957, nim. 14, toim. 324, lehed 74—78.

eest kõrget hinda³². 1938. aastal kasvas saksa kolonistide aktiivsus märksa³³.

Saksa finantskapitali positsioonide tugevnemisega Eesti majanduses ning mitmete tähtsamate tööstusharude haaramisega hitlerlike sõjakontsernide poolt kaasnes järsk kaubavahetuse tõus Eesti ja Saksamaa vahel ning Inglismaa osatähtsuse teatav langus Eesti väliskaubanduses.

1935. aasta novembris kirjutati alla Eesti ja Saksamaa vahelisele täiendavale kaubanduskokkuleppele. Selle kokkuleppe juurde kuuluvas salajases protokollis oli ette nähtud Saksamaale müüdava Eesti koorevõi koguse suurendamine 90% võrra (3700 tsentnerilt 1935. aastal 7019 tsentnerile 1936. aastal). Eesti valitsus nõustus vastavalt suurendama Saksa kaupade sissevedu Eestisse³⁴. Inglise valitsevad ringkonnad ei ilmutanud seekord mingit huvi Saksa-Eesti kaubanduskokkuleppe sätete vastu.

Viie aasta jooksul, 1934—1938, suurenes kaupade sissevedu Saksamaalt Eestisse peaaegu kolmekordseks — 11 706 000 kroonilt 33 366 000 kroonini, väljavedu Saksamaale aga kasvas rohkem kui kahekordseks — 15 500 000 kroonilt 32 676 000 kroonini³⁵. Juba 1936. aasta esimesel poolel hakkas Saksamaa võistleva Inglismaaga esikoha pärast Eesti väliskaubanduse üldkäibes³⁶, jõudis 1937. aastal Inglismaast ette ja asus kindlalt esikohale.

Eesti põllumajandussaaduste — või, liha ja munade väljaveos oli Inglismaa alati olnud esikohal; nüüd aga asus esikohale Saksamaa. Eesti piima- ja saaduste ostu alal jõudis Saksamaa Inglismaast ette 1938. aastal, munade ostu alal aga juba 1936. aastal³⁷.

Tehes kokkuvõtet Saksamaa majanduslikust ekspansioonist Baltimaades, võis hitlerliku majandusministeeriumi riigisekretär Landfried 1939. aasta augustis rahuldustundega teatada, et Saksamaa kaubakäive Eestiga on aastail 1933—1938 suurenenud 207% võrra. Samal ajavahemikul suurenes Saksamaa kaubavahetus Lätiga 143%, Soomega 111% ja Leeduga 24% võrra³⁸.

Kaubavahetuse laiendamine hitlerliku Saksamaaga mõjus Eesti majanduse üldisele olukorrale äärmiselt negatiivselt. Eesti aktiivne saldo kliiringarvestustes Saksamaaga, mis aasta-aastalt kasvas, põhjustas Eestis alatise valuutapuuduse ning piiras tema võimalusi kaubavahetuseks teiste maadega peale Saksamaa. Esialgne «Saksamaa sõpruse» vaimustus eesti kodanluse hulgas hakkas peagi haihtuma ning isegi mõned kodanlike ringkondade esindajad hakkasid kurtma ebasoodsate tingimuste üle kaubavahetuses hitlerlastega, saksa kaupade madala kvaliteedi üle jne. Nii ütles valitsuspartei esindaja Põdra 9. novembril 1938. aastal Riigivolikogu komisjonis, et «meile ei müü nad (sakslased — M. P.) üldse esimese järgu kaupu», ning näitas, et Eesti peab andma oma parimaid tooteid Saksa madalakvaliteediliste kaupade vastu³⁹. Riigivolikogu liige Tõnisson tsiteeris samal koosolekul rahva hulgas tekkinud kõnekäändu: «Saksamaal on palju odavaid asju, mis aga kallid tuleb kanda» ja nimetas kliiring-saldot «kalami-teediks» Eestile⁴⁰.

Saksamaa majanduslik ekspansioon Eestis sai vaadeldaval ajajärgul olla edukas eelkõige seetõttu, et pärast Inglise-Saksa 1935. aasta mereväe-

³² Vt. Riigivolikogu majanduskomisjoni koosoleku protokoll 8. nov. 1938. ENSV ORKA, f. 84, nim. 1, toim. 923, lehed 16—18.

³³ Sealsamas, l. 14, J. Tõnissoni sõnavõtt.

³⁴ ENSV ORKA, f. 1581, nim. 1, toim. 1274, lehed 22—24.

³⁵ *Estonian Economic Year-Book for 1938*, p. 108.

³⁶ «Koniunktuur» 1936, nr. 20, lk. 488—491.

³⁷ ENSV ORKA, f. 969, nim. 2, toim. 671, lehed 13 ja 43.

³⁸ «Päevaleht» 21. augustist 1939.

³⁹ ENSV ORKA, f. 84, nim. 1, toim. 924, l. 4.

⁴⁰ Sealsamas, lehed 3—4.

kokkuleppe sõlmimist lõpetasid Inglise imperialistid vastutöötamise hitlerlaste ülevõimupüüetele Balti riikides. Ei kapitali väljaveo alal ega Saksa-Eesti kaubavahetuse laiendamise küsimustes ei valmistanud Briti valitsevad ringkonnad saksa monopolidele enam ebameeldivusi, vaid osutasid neile mõnes asjas isegi toetust ja kaasabi.

1936. aastal, just sel ajal kui Berliinis toimusid läbirääkimised Saksa-Eesti kaubavahetuse järsuks suurendamiseks, ruttas Inglise valitsus Eestile teatama, et eelseisvate Inglise-Eesti kaubandusläbirääkimiste ajal «tuleb arvestada mõningaid muudatusi, eriti karjasaaduste ekspordi alal. Siin võib olukord kujuneda kitsamaks senisest»⁴¹. Iseloomulik on see, et Eesti ajaleht varustas selle teadaande suure pealkirjaga: «3 miljoni krooni väärtuses lisakontingente Saksast. Briti pidurdab importi».

Ka edaspidi, kõigil Saksamaa «kaubandusliku pealetungi» etappidel ei teinud Inglise valitsevad ringkonnad katsetki vastu astuda, kui sakslased haarasid enda kätte suure osa Eesti turust, maapõuevaradest ja toiduainetest. Tõsi küll, inglased deklareerisid 1938. aastal välisministri asetäitja Butleri suu läbi, et Suurbritannia «tahab ka edaspidi näha Balti riike lahtise turuna»⁴², kuid peab ütlema, et Saksamaa ei taotlenudki kuni 1939. aasta kevadeni Inglismaa täielikku väljasurumist Balti turgudelt. Vastupidi, hitlerlikud «majandusjuhid» olid otseselt huvitatud sellest, et Inglismaa endiselt annaks Balti riikidele vajalikku sütt, naftat, puuvilla, kummit, villa, fosfaate jne. — kõiki neid toor- ja kütteaineid, mida Saksamaa ei saanud Balti riikidele anda, tundes ise nendest puudust. Saksa kaubanduspoliitika sellele iseloomulikule joonele juhtis tähelepanu Londonis asuva Eesti saatkonna kaubandusnõunik Raud oma kirjas Eesti välisministeeriumile 19. novembrist 1938. aastal⁴³. Tuleb veel lisada, et niisama suurel määral olid sakslased huvitatud ka sellest, et Inglise turg võtaks endale need Baltimaade tooted, mida hitlerlik sõjamajandus ei vajanud ning mida Saksamaa valuutaraskuste tõttu ei saanud osta. Asjaolu, et Inglismaa oli Eesti ekspordikaubanduses ikka veel esikohal, Saksamaa aga vedas Eestisse peaaegu kaks korda rohkem kaupu kui Inglismaa, oli Saksamaale üsna soodne: nõnda tekkis olukord, et inglise valuuta, mida maksti Eestist veetavate kaupade eest, läks osaliselt Saksamaale, kes kannatas kroonilise valuutapuuduse all⁴⁴. Inglismaa ei astunud kuni sõja alguseni mingeid samme säärase olukorra kõrvaldamiseks Eesti turul.

1937. aasta kevadel sooritas Suurbritannia välisministri asetäitja lord Plymouth sõidu Soome ja Balti riikide pealinnadesse. Mõned välismaa ajalehed sidusid seda sõitu arvestusega, et nüüdsest alates asub Inglismaa teostama vastuabinõusid, mis tõkestavad Saksa ekspansiooni Soomes, Eestis ja Lätis, kuid need arvestused ei osutunud õigeks. Muide kirjutas inglise ajakiri «Economist» juba Plymouthi sõidu alguses, et tema ülesanne seisab üksnes selles, et näidata Balti mere idaranniku riikidele, kui kõrgelt hindab Inglismaa nende erapooletut seisundit⁴⁵. Kuid nõndanimetatud «erapooletu seisund» oli Balti riikidele vaid maskeeringuks nende ümberorienteerumisel hitlerlikule Saksamaale.

Plymouthi missiooni tegelikule sisule heidab mõningat valgust Helsingis asuva Eesti saadiku ettekanne 5. juunist 1937, milles saadik teatab üksik-asju Briti diplomaadi viibimisest Soome pealinnas⁴⁶. Saadiku sõnade järgi

⁴¹ «Päevaleht» 14. oktoobrist 1936.

⁴² Londonis asuva Eesti saadiku ettekanne 9. dets. 1938 Butleri kõnest Anglo-Balti Ohingu dineel. ENSV ORKA, f. 957, nim. 14, toim. 571, l. 181.

⁴³ ENSV ORKA, f. 31, nim. 4, toim. 323, lehed 28—29.

⁴⁴ Я. Виктор, «Конференция Балтийской Антанты», «Правда» № 183 от 5 июля 1937 г.

⁴⁵ «Economist» No. 4892, May 29, 1937, p. 502.

⁴⁶ ENSV ORKA, f. 957, nim. 14, toim. 444, l. 10.

oli ta Soome välisministri Holsti käest küsinud, missuguseid märkusi tegi Plymouth Soome välispoliitika kohta, kas ta avaldas soovi Soome ja Inglise kaubavahetuse laiendamiseks ning kas ta hoiatas liiga suure sõpruse eest Saksamaaga. Soome välisminister oli vastanud eitavalt — midagi taolist Inglise välisministri asetäitja väljendustes polevat olnud. Holsti kinnitas saadikule, et Plymouth'il oli Helsingis vaid üldisi kõnelusi rahvusvahelise olukorra kohta. Järelikult oli Inglise diplomaat rahul tookordse Soome poliitika Nõukogude-vastase ja hitlerimeelse kursiga.

Pärast Plymouthi sõitu ei muutunud midagi Eesti sise- ja välispoliitikas; Saksa majanduslik ekspansioon Eestis jätkus endise hooga.

1938. aastal pöördus Eesti valitsus Londonisse palvega Eestile Rahvasteliidu vahendusel kümme aastat tagasi antud laenu konversiooni teostamiseks. See palve lükati tagasi ja konversioon jäi teostamata⁴⁷. Tolle ajani olid peaaegu kõik Eesti valitsuse finantstehingud sooritatud Londoni ja New Yorgi börsil; võlg Ameerika Ühendriikidele ja Inglismaale moodustas üle 90 protsendi kogu Eesti riigi välisvõlast. Sellistes tingimustes ei võinud Londoni City keeldumine Eesti laenu konversioonist tähendada midagi muud kui Inglise valitsevate ringkondade soovi sundida Eesti valitsust minema hitlerliku Saksamaa finantsmagnaate kummardama. Just nõnda saadigi Tallinnas sellest inglaste sammust aru. Eesti valitsus kasutas seda, et õigustada oma Hitleri-sõbralikku kurssi kui «paratamatust». Teatades Riigivolikogu komisjonile Londoni keeldumisest, lisas majandusminister Sepp paljutähendavalt juurde: «Saksamaalt aga on tulnud pakkumisi nii uuteks finantseerimisteks kui ka uuteks ostudeks»⁴⁸.

Hoidudes investeerimistest Eestis, eriti neis tööstusharudes, kus saksa monopolid arendasid tormilist tegevust, säilitas inglise kapital siiski põhiliselt oma endise seisundi seal, kus ta varem, 20-ndatel aastatel, oli teostanud suuri kapitalimahutusi — Eesti tekstiilitööstuses, metsatööstuses ja teistes töötleva tööstuse harudes. Muide just nende tööstusharude vastu ei ilmutanud saksa kontsernid erilist huvi, püüdes enda kätte haarata kõigepealt strateegilise tooraine ja kütuse, samuti ka toiduained. Kõigest sellest oli näha, et nii briti kui ka saksa monopolistliku kapitali magnaadid, veel enam aga vastavate valitsuste esindajad püüdsid vältida konkurentsi vastaspoolega, mitte segada tema tegevust, vaid võimaluse korral saavutada koostööd vastaspoole imperialistlike «huvide» arvestamise alusel. Püüd koostööks vastastikuste järeleandmistele alusel väljendus muuseas ka selles, et üheaegselt saksa kapitali tunduva tugevnemisega Eesti tööstuses toimus inglise kapitali positsiooni teatav tugevnemine Lätis⁴⁹. Mõistagi ei kõrvaldanud üldine koostööpüüd ja kapitalimahutuse alade piiritlemine väiksemaid kokkupõrkeid üksikutes tööstusharudes ja kaubanduses.

Kui majanduse valdkonnas Inglise imperialism püüdis ka takistamatu Saksa ekspansiooni tingimustes säilitada põhilist osa oma senistest positsioonidest ning tahtis näha Eestit «lahtise turuna», siis poliitilises ja sõjalis-strateegilises suhtes andsid Inglise valitsevad ringkonnad hitlerlastele piiramatud võimalused Saksa hegemoonia kehtestamiseks Eestis.

Alates 1935. aasta suvest Inglise imperialism mitte üksnes loobus vastupanust Saksamaa sõjalis-strateegilisele sissetungile Baltikumi, vaid koguni abistas Saksa sõjalist klikki selles asjas.

Kohe pärast Inglise-Saksa mereväe-kokkuleppe sõlmimist tugevnes järsult saksa fašistliku ajakirjanduse ja soome ajakirjanduse kampaania

⁴⁷ Vt. Riigivolikogu väliskomisjoni ja riigikaitsekomisjoni ühise koosoleku protokoll 9. nov. 1938. ENSV ORKA, f. 84, nim. 1, toim. 924, lehed 1—3.

⁴⁸ Sealsamas, l. 3.

⁴⁹ М. Пуринь. Иностранный капитал в экономике буржуазной Латвии (1920—1940 гг.). Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. М., 1949, стр. 137—138, 147.

Ahvenamaa saarte remilitariseerimise eest⁵⁰. Seejuures polnud mingit kahtlust, et nimetatud saari kavatseti kindlustada Saksamaa tähtsa mereväebaasina, mis oli vajalik kallaletungiks NSV Liidu vastu merelt. Rööbiti suure hulga väikeste allveelaevade ehitamisega, mis olid spetsiaalselt konstrueeritud tegutsemiseks Soome lahe madalates vetes ja kitsastes skäärides, mereväebaaside ettevalmistamisega selle lahe rannikul ja intensiivse lennuväljade ehitamisega Soomes oli Ahvenamaa baasi loomine tähtsaks koostisosaks hitlerlaste üldises sõja ettevalmistamise plaanis sellel tandril.

Ahvenamaa saarte kindlustamist alustati — vastavat rahvusvahelist konventsiooni rikkudes — tegelikult juba 1936. aastal. Seoses sellega juhtis Inglise välisministeerium kahel korral Eesti valitsuse tähelepanu «vajadusele» kindlustada ka Eesti saared⁵¹. See «sõbralik nõuanne» oli ilmselt Nõukogude-vastase iseloomuga. Foreign Office'i ametnikud tundsid nimelt muret selle üle, et juhul, kui Ahvenamaa saared on kindlustatud (s. o. kui nad on Saksamaa käes) ja «nende vallutamine raske, võib sõja korral Balti merel mõnel sõdival poolel (s. o. Nõukogude Liidul — M. P.) tekkida kiusatus ära kasutada operatsioonide baasina mõnda Eesti saart»⁵².

Seega sisendasid Inglise imperialistid Eesti valitsejatele mõtet, et ka Eesti saared tuleb muuta Saksa mereväebaasiks.

Selle Inglise diplomaatia demarši tähtsust ei või alahinnata, sest Eesti saared (Saaremaa, Hiiumaa jt.) on suure strateegilise tähtsusega, valitsetes sissepääsu Soome ja Riia lahte ning kattes nende lahtede vahelisi mereid.

1935. aasta teist poolt iseloomustab samuti Saksa diplomaatide, luurajate ja mitmesuguste natsismi apologetide üha kasvav aktiivsus Eestis.

Nõnda matkas juulis ja augustis mööda Eestit suur rühm «hitlerinoori». Noored fašistid külastasid eesti fašistliku noorsoo-organisatsiooni laagreid, pidasid seal loenguid hitlerismi üle ning tegelesid luureandmete kogumisega, terroriseerisid kohalikku elanikkonda jne.⁵³

Sama aasta oktoobris korraldati Tallinnas «saksa raamatu nädal» fašistliku kirjanduse suure näitusega. Näituse avamisel viibis Eesti riigipea. Korraldati rida eesti ja saksa «kõrgema seltskonna» esindajate koosviibimisi. Eesti ajakirjanduses ja valitsusele lähedal seisvate tegelaste avalikes sõnavõttudes hakati kõnelema «saksa ja eesti rahva sajanditepikkustest kultuuri-sidemetest».

Samuti oktoobris loodi Saksa sõjaväeatašee koht Balti ja Skandinaavia riikides. Peatselt nimetati ametisse tema abi ning loodi ka mereväeatašee koht. Hitleri uus sõjaväeatašee oberst Rössing asus Eesti sõjaväevõimude loal ja kaasabil pikemale ringreisile mööda Eesti väeosasid. Eriti oli ta huvitatud Eesti ja NSV Liidu piiril asuvate üksuste paigutusest ja tegevusest⁵⁴.

Külalislahkus, mida Eesti väeosades osutati hitlerlikele luurajatele, oli esimeseks väljenduseks Eesti kõrgema väejuhatuse ümberorienteerumisest Saksamaale. 1935. aasta teisest poolest alates sai Eesti sõjavägede staabis üha mõjukamaks saksaõbralike ohvitseride klikk eesotsas paadunud fašisti kolonel Maasinguga, kes oli staabi luureosakonna ülemaks. Maasingu initsiatiivil pistis Eesti sõjavägede staap ise pea silmusesse, astudes samme kontakti loomiseks Saksa kindralstaabiga relvastuse ja luure küsimustes. Sellest «kontaktist» saigi alguse Eesti sõjaväe Saksa wehrmacht'ile allutamise protsess, mis järgnevatel aastatel võttis suure ulatuse.

⁵⁰ «Известия» № 174 от 27 июля 1935 г., № 198 от 24 августа 1935 г.

⁵¹ Vt. Londonis asuva Eesti saadiku ettekanne 16. juulist 1938 ja 24. jaanuarist 1939. ENSV ORKA, f. 957, nim. 14, toim. 571, lehed 59—61 ja 237.

⁵² Sealsamas, l. 237.

⁵³ «Päevaleht» nr. 209, 31. juulist 1935. a.

⁵⁴ Vt. Eesti välisministeeriumi kirjavahetus Saksa saatkonnaga ja Eesti sõjavägede staabiga. ENSV ORKA, f. 495, toim. 83, lehed 3—6, 16—18 ja 22.

Säärase poliitika eest jagati Eesti valitsejatele Saksa ametlike ringkondade poolt heldesti kiitust; hitlerliku partei häälekandja «Völkischer Beobachter» rõhutas 21. jaanuaril 1936 avaldatud pikemas artiklis Eesti eriti sõbralikku suhtumist Saksamaasse, võrreldes teiste Balti riikidega. Ühtlasi andis ajaleht Eesti võimudele «nõu», kuidas edaspidi maha suruda avalikku arvamist, mis astus välja saksa fašistliku propaganda ja ekspansiooni vastu⁵⁵.

Eesti diplomaatia käsikäes Poola diplomaatiaga tugevdas oma aktiivsust Nõukogude-vastase «suure Balti liidu» loomisel. Just sellest seisukohast tuleb hinnata Eesti tegelaste sagedasi külaskäike Soome, Poolasse ja Lätisse⁵⁶, samuti ka uut kampaaniat Leedu ja Poola «lepitamiseks», mis 1935. aasta suvel algas ajakirjanduses ja diplomaatilistes ringkondades. Leedule surve avaldamises tema allutamiseks Poolale paistis eriti silma Eesti sõjavägede ülemjuhataja Laidoner, kes oli tihedasti seotud Poola reaktsooniliste ringkondadega. Aeg-ajalt andis ta välisajakirjanikele intervjuusid, milles ta uha teravamalt süüdistas Leedu-Balti basseini riikide edasise lähenemise «nurjaajamises» ning arendas plaane laiaulatusliku riikide bloki kokkuklopsimiseks Soome ja isegi Skandinaavia riikide osavõtul⁵⁷.

Kävatsetavat Nõukogude-vastast Balti riikide blokki tahtsid eesti reaktioonärid kroonida «mittekallaletungi» lepingutega selle bloki liikmete ja Saksamaa vahel, mis tegelikult oleks tähendanud hitlerlaste hegemonia kindlustamist selles blokis. Nagu ilmneb ühest Berliinis asuva Eesti saatkonna kirjast Eesti välisministeeriumile, soovitas Pätsi-Laidoneri valitsus juba 1935. aasta sügisel sõlmida mittekallaletungipaktid Saksamaa ja kolme Balti riigi vahel Saksa-Poola 1934. aasta pakti eeskujul⁵⁸. Kuid Eesti valitseva kliki püüdlused ei leidnud seekord väärilist hindamist hitlerlaste poolt. Viimased nähtavasti arvasid, et seesugused paktid, missuguseid eeliseid nad ka annaksid Saksamaale, võiksid sakslasi teataval määral takistada nende agressioonis Leedu vastu, ning heitsid Balti riikidega paktide sõlmimise idee antud etapil kõrvale.

Kuivõrd kaugele Eesti välisministeerium läks oma teenistusvalmiduses hitlerlaste ees, nähtub järgnevast faktist, mis esimesel pilgul võib paista tähtsusetuna. Moskvas ja Kaunases asuvate Eesti saadikute 1935. aasta teisest poolest pärinevate ja Eesti välisministeeriumi arhiivis säilinud tähtsamate ettekannete äärtel on saksakeelsed pliiatsiga tehtud märkused, mis annavad edasi vastava ettekande põhilise sisu⁵⁹. Milleks ja kelle jaoks oli vaja neid tõlkeid? Ministeeriumi isikulises koosseisus polnud inimesi, kes ei osanud eesti keelt. Iseenesest tekib järeldus, et Eesti välisministeerium laskus nii madalale, et hakkas Saksa diplomaatidest luurajatele edasi andma luureandmeid kolmandate riikide poliitika ja majanduse kohta. Ja seejuures anti edasi mitte ainult andmeid Nõukogude Liidu kohta, kellesse Eesti reaktsoonilised tegelased suhtusid halvasti varjatud vihkamisega, vaid ka andmeid olukorrast Leedus, kes oli Eesti liitlaseks Balti Entente'is!

1935. aasta teisel poolel tugevnes järsult ka võimude poolt inspireeritud Nõukogude-väenulik propaganda Eesti ajakirjanduses. Välisminister ise tunnistas ühes oma ringkirjas, et Eesti ajakirjandus kasutab NSV Liidust kir-

⁵⁵ Vt. Eesti välisministeeriumi välisajakirjanduse ülevaade. ENSV ORKA, f. 957, nim. 1, toim. 709, l. 173.

⁵⁶ Selle kohta vt. «Известия» № 173 от 26 июля 1935 г.

⁵⁷ Vt. näiteks ENSV ORKA, f. 957, nim. 1, toim. 698, l. 267, samuti «Известия» № 189 от 14 августа 1935 г.

⁵⁸ Berliinis asuva saatkonna kiri Eesti välisministeeriumile 5. märtsist 1936. ENSV ORKA, f. 957, nim. 14, toim. 10, l. 155.

⁵⁹ Vt. Moskvas ja Kaunases asuvate saadikute ettekanded. ENSV ORKA, f. 957, nim. 14, toim. 171, lehed 13, 19, 24, 42, 59 jt., samuti f. 957, nim. 14, toim. 166, lehed 81, 83, 107 jt.

jutades saksa fašistlikke allikaid. Minister kirjutas, et «Saksa suhtes on meie press asunud tagasihoidlikumale seisukohale»⁶⁰, s. o. ta on lakanud paljastamast hitlerlaste anastuslikke plaane.

Ülalkirjeldatud pööre Eesti välispoliitikas, tema üleminek Suurbritannia mõjusfäärist hitlerliku Saksamaa «orbiiti» ei leidnud mingit vastupanu eesti liberaalse kodanluse ringkondade poolt, kes hooplesid oma «demokraatlikkusega» ja Inglise orientatsiooniga. Mõned nõndanimetatud «demokraatliku opositsiooni» liidrid, nagu näiteks professor Piip, toetasid Pätsi-Laidoneri kliki uut välispoliitilist orientatsiooni. Teised, kelle eesotsas olid isa ja poeg Tõnissonid, rüütasid oma «opositsiooni» eluvõõra ja teostamatu «Skandinaavia orientatsiooni» hilpudesse; seda viimast nad kujutasid mingi «kolmanda teena» Inglise ja Saksa orientatsiooni kõrval⁶¹. Hiljem, 1939. aastal, asus see rühm samuti otseselt toetama valitsuse saksasõbralikku välispoliitikat.

Järelikult ei kannata mingit kriitikat väited, et nn. liberaalne kodanlus oli Pätsi fašistliku režiimiga «leppimatus opositsioonis» ning mängis koguni väljapaistvat osa selle režiimi kukutamise eest peetud võitluses. Taolised seisukohad on inspireeritud püüdest vähendada töölisklassi, töötajate osa eesti rahva päästmises vihatud fašistlikust diktatuurist, samuti püüdest «teoreetiliselt kinnitada» natsionalistlikku loba liberaalse kodanluse ja töörahva «huvide ühtsusest» ning klassivastuolude «puudumisest» Nõukogude Eestis esimestel sõjajärgsetel aastatel.

Vastutust eesti rahva rahvuslike huvide reetmise eest kannab kogu kodanlus, kelle ridadest ei tõusnud esile mingeid organiseeritud jõude, kes oleksid astunud välja eesti rahva rahvuslike huvide kaitseks, Pätsi-Laidoneri kuritegeliku poliitika vastu, fašistliku orjastamise surmaohu vastu.

Eesti rahva rahvusliku sõltumatuse ja õiguste tõeliseks kaitsjaks sellel tema ajaloo vastutusrikkal momendil oli töölisklass eesotsas Eestimaa Kommunistliku Parteiga. Juba 1935. aasta juunis, Inglise-Saksa imperialistliku kokkuleppe vormistamise eelõhtul hoiatas Eestimaa Kommunistlik Partei eesti töörahvast: «Kui kergesti ei või juhtuda sarnane olukord, kus Inglismaa... Saksamaaga kokkuleppele jõuab ja Balti riigid Saksamaale lubab vastutasuks interventsioonist osavõtu eest Nõukogude Liidu vastu. Siis ei jää eesti kodanlusel muud üle, kui leppida selle olukorraga, sest see päästaks ikkagi kodanluse proletaarse revolutsiooni hädaohust. Proletaarse revolutsiooni hädaohust pääsmiseks pole eesti kodanlusele ka Eesti iseseisvuse kaotamise hind kallis. Pätsi valitsus ei liiguta sõrmegi selleks, et võidelda selle hädaohu vastu, mis ähvardab Eesti iseseisvust fašistliku Saksamaa poolt»⁶².

Ning Eestimaa Kommunistlik Partei jätkas üliirasketes põrandaaluse töö ja karmi jälitamise tingimustes jõudude kogumist suurkodanluse fašistliku diktatuuri kukutamiseks, et otsustavalt muuta kogu Eesti sise- ja välispoliitikat ning päästa kodumaa hitlerlike agressorite platsdarmi ja viletsa satelliidi osast.

*NLKP Keskkomitee juures asuv
Ohiskonnateaduste Akadeemia.*

Saabus toimetusse
14. IV 1955.

⁶⁰ Vt. Ministri ringkiri kõigile saadikutele 3. detsembrist 1935. ENSV ORKA, f. 957, nim. 14, toim. 181, l. 86.

⁶¹ Vt. Ilmar Tõnissoni artikkel ajakirjas «Akadeemia» 1937, nr. 3 ja nr. 6.

⁶² EKP Tallinna komitee lendleht «Võitlusele fašismi ja sõja hädaohu vastu!», juuni 1935.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ И ПОЛИТИЧЕСКОЕ ПОДЧИНЕНИЕ БУРЖУАЗНОЙ ЭСТОНИИ ГИТЛЕРОВСКОЙ ГЕРМАНИИ (1935—1938 гг.)

М. А. ПЕСТИ,

кандидат исторических наук

Резюме

После заключения англо-германского морского соглашения летом 1935 года * фашистская Германия предприняла широкую экономическую экспансию в Эстонии. Теперь германская экспансия уже не ограничивалась торговлей, а охватила также и область вывоза капитала.

Гитлеровские концерны стремились захватить прежде всего те отрасли эстонской промышленности, которые производили стратегическое сырье и военные материалы. Еще летом 1935 года начались работы по расширению сланцевого предприятия «Ээсти Кивиыли», принадлежавшего фактически германскому военному концерну «И. Г. Фарбениндустри». Вскоре в зависимость от германских концернов, в области поставок оборудования и сбыта продукции, попало и государственное сланцепредприятие Эстонии. Фактически между ним и «И. Г. Фарбениндустри» сложились картельные отношения.

Капиталовложения тех сланцепредприятий Эстонии, в которых немцы пользовались преобладающим влиянием, превысили инвестиции всех других предприятий сланцевого бассейна, вместе взятых, почти в четыре раза.

Продукция захваченной германским капиталом сланцевой промышленности шла в основном на удовлетворение потребностей гитлеровской военной машины. Доля Германии в вывозе эстонских сланцепродуктов неуклонно росла и в первой половине 1938 года превысила 80 процентов.

Стремительно росли производство и вывоз в Германию другого полуфабриката, имеющего военное значение, — целлюлозы. Эстонская целлюлозная промышленность была полностью подчинена германскому капиталу.

Усилилась германская экспансия и в области торговли. За пять лет, 1934—1938 гг., ввоз Эстонии из Германии увеличился почти втрое, а вывоз в Германию — более чем в два раза. В 1937 году Германия опередила Англию и заняла первое место во внешнеторговом обороте Эстонии.

Экономической экспансии гитлеровской Германии был обеспечен успех прежде всего потому, что правящие круги Великобритании, начиная с середины 1935 года, перестали противодействовать устремлениям немцев в Прибалтике. Тот самый представитель английского ведомства иностранных дел, который в 1933 году заявил эстонцам, что «экономическое сближение Германии с прибалтийскими государствами ... неприемлемо для Великобритании», осенью 1935 года ответил отказом на предложение Эстонии относительно инвестиции британских капиталов в эстонскую сланцевую промышленность. Тем самым Англия предоставила Германии «свободу рук» в этой важнейшей отрасли эстонской промышленности. В 1936 году, как раз в период германо-эстонских торговых переговоров, английское правительство поспешило сообщить Эстонии о том, что в ближайшее время предстоит сокращение контингентов эстон-

* См. М. А. Пести, Об англо-германском империалистическом сговоре по вопросу о Балтийском море и Прибалтике (1935 год), Известия Академии наук Эстонской ССР, № 1, стр. 14, 1955.

ского экспорта в Англию. В 1938 году в Лондоне Эстонии было отказано в конверсии крупного займа, полученного Эстонией через Лигу наций десять лет назад. Это означало, что лондонское Сити заставляло эстонских правителей идти на поклон к финансовым магнатам Германии.

Однако Англия все же сохранила весьма значительные позиции в промышленности Эстонии, а также занимала второе (после Германии) место во внешней торговле Эстонии. Вплоть до 1939 года гитлеровцы и не добивались вытеснения Англии с эстонского и вообще прибалтийского рынка. Наоборот, они были заинтересованы в том, чтобы Англия по-прежнему давала прибалтийским странам необходимые им уголь, нефть, хлопок, резину и другие виды сырья и топлива, которых Германия им не могла поставлять, так как сама испытывала недостаток в них. Благодаря своеобразным условиям германо-эстонской и англо-эстонской торговли, часть английской валюты, уплачивавшейся за эстонские товары, попадала в Германию, испытывавшую критическую нехватку валюты.

Германские концерны, воспользовавшись своим монопольным положением в некоторых отраслях промышленности Эстонии, установили здесь фактически режим колониальных отношений. Они уклонялись от уплаты Эстонскому государству крупных сумм в виде налогов, игнорировали эстонское законодательство. Проникновение германских капиталов в эстонскую экономику привело к неблагоприятным изменениям в структуре эстонского экспорта и импорта, усилило экономическую зависимость Эстонии от империализма. Трудящимся Эстонии оно принесло новые лишения.

Однако правители Эстонии охотно шли на «сотрудничество» с немцами в любой форме, ибо расширение эксплуатации природных богатств страны германскими военными концернами обеспечивало части эстонской буржуазии некоторое повышение прибылей. Наступление экономического кризиса 1937—1938 гг. было в Эстонии оттянуто благодаря расширению экономических связей с гитлеровской Германией, ведущей лихорадочную подготовку к войне. Иными словами, оттяжка кризиса была достигнута ценой подчинения экономики Эстонии гитлеровскому военному хозяйству.

Экономическая экспансия германских монополий в Эстонии была тесно связана с политическим «проникновением» гитлеровцев, с их военно-стратегическими планами и мероприятиями. В частности, главная финансовая агентура немцев в Эстонии — таллинский банк «К. Шеель и К^о» занималась и такими мероприятиями, как организация и субсидирование скупки немцами земельных участков в Эстонии, особенно в северной части ее, поблизости от удобных морских портов, и т. п.

В политической и военно-стратегической областях британский империализм, начиная с 1935 года, предоставил гитлеровцам в Эстонии еще более широкие возможности, чем в области экономической экспансии. Английская дипломатия оказывала немцам прямую поддержку в осуществлении их политических целей в странах Прибалтики.

Так, после заключения англо-германского морского соглашения 1935 года резко усилилась кампания в германской и финской печати за ремилитаризацию Аландских островов. При этом не было никакого сомнения в том, что острова эти предполагалось укрепить в качестве важной военно-морской базы Германии, необходимой ей для нападения на СССР с моря. В 1936 году начаты были работы по укреплению Аландских островов. В связи с этим английское ведомство иностранных дел дважды обращало внимание эстонского правительства на «необходимость» укрепления и эстонских островов, прозрачно намекая при этом на антисоветский аспект этого вопроса.

В том же, 1936 году было положено начало все усиливавшемуся

в течение последующих лет «сотрудничеству» между вооруженными силами Германии и Эстонии, что фактически означало подчинение эстонской армии гитлеровскому «вермахту» и подготовку территории Эстонии в качестве плацдарма для германо-фашистского нападения на СССР.

Фашистское правительство Эстонии не только не препятствовало такому развитию событий, но создало все условия для оживления гитлеровской агентуры в стране, для разнузданной пропаганды гитлеризма, для разведывательной деятельности немецких шпионов и т. д. Эстонская дипломатия усилила свою активность в деле создания антисоветского «большого балтийского блока» при участии, кроме Эстонии, Латвии и Литвы, также Польши и Финляндии. Руководящие деятели эстонского правительства оказывали непрерывный нажим на Литву, пытаясь заставить ее «примириться» с Польшей, т. е. отказаться от сопротивления польской и германской агрессии в Прибалтике. Еще осенью 1935 года эстонское правительство предложило заключить пакт о «ненападении» между Германией и тремя прибалтийскими государствами.

Поворот во внешней политике Эстонии, ее переход из сферы влияния Великобритании в «орбиту» гитлеровской Германии не встретил никакого противодействия со стороны кругов либеральной буржуазии Эстонии, кичившихся своей «демократичностью» и английской ориентацией. Либеральная буржуазия фактически поддерживала фашистское правительство при проведении его антинациональной внешней политики.

Истинным защитником национальной независимости и прав эстонского народа в этот ответственный момент его истории являлся рабочий класс во главе с Коммунистической партией Эстонии. Еще в июне 1935 года, накануне оформления англо-германского сговора по вопросу о Балтийском море и Прибалтике, Компартия Эстонии предупреждала трудящихся об опасности подобной империалистической сделки и о предательстве национальных интересов эстонского народа буржуазией во имя сохранения ее классового господства над трудящимися.

Компартия Эстонии в труднейших условиях подполья и жестоких преследований продолжала собирать силы для свержения фашистской диктатуры крупной буржуазии, с тем чтобы решительно изменить всю внутреннюю и внешнюю политику Эстонии и спасти страну от участи жалкого сателлита и плацдарма гитлеровских агрессоров.

*Академия общественных наук
при ЦК КПСС*

Поступила в редакцию
14 IV 1955